

PARDUBICE V ŠEDESÁTÝCH LETECH 19. STOLETÍ

Vlastimil ZIKMUNDA

Rychlý vzrůst hospodářského významu Pardubic od druhé poloviny 19. století byl podmíněn průmyslovou revolucí a určen několika faktory vnějšími i vnitřními. K vnějším faktorů je nutno počítat stavbu železniční tratě Olomouc-Praha v letech 1843 až 1845 a uzákonění nového živnostenského řádu roku 1859, jako i změny, k nimž došlo po vydání Říjnového diplomu roku 1860. Vnitřním faktorem byla skutečnost, že pro stavbu železnice uvolnil panovník ze svého pardubického velkostatku půdu v rozsahu 18% z celkové délky tratě, takže řada lidí našla zaměstnání při samotné stavbě dráhy, později u provozu železnice, v pardubických nádražních dílnách, kde bylo používáno parního pohonu strojů, v nádražních skladech a u dostavňových spojů, jimiž okolní města byla spojena s pardubickým nádražím. Panství pro tyto činnosti uvolnilo dosti pracovních sil již od počátku čtyřicátých let, lidé se soustřeďovali převážně v Pardubicích, které od poloviny století početně narůstaly.

V samotném městě hospodářsky sílilo několik rodin vlastníků cihelny, mlýny či rozsáhlejší pozemky, zvětšoval se počet městské inteligence a zámožnějších obchodníků.

K rozvoji politického, společenského a kulturního ruchu přispěla řada "ústavních experimentů z roku 1860".¹⁾ Mezi ně je nutno počítat i obecní volby, které se konaly v Pardubicích ve dnech 18. až 20. února 1861. Ve volbách byly do čela obce zvoleni představitelé zámožnějších pardubických rodin, povětšinou lidé, kteří ve svém mládí vsáli do sebe revoluční myšlenky roku 1848, jež však po celou dobu absolutistické vlády stáli se svými názory a se svým češtvím v tichém a uctivém odporu proti samozřejmému germanismu pardubického úřednictva a malé skupiny měšťanstva. Politickým mluvčím nacionalistické části obyvatelstva se stal bouřlivák z roku 1848 mlynář Václav Pour, který byl 18. března 1861 zvolen za venkovský volební obvod poslancem do zemského sněmu, poslancem za města Pardubice, Holice a Chlumec n./Cidl. se stal člen pardubické městské rady advokát JUDr. Jan Žák, který "blaho právě zmíněných měst království i národa českého zastáváti dobře schopen jest".²⁾

K pomoci při prosazování nových hospodářských tendencí přispěla městská rada pardubická městská nižší reálná škola, od roku 1858 rozšířená o třetí třídu. Tato škola, vydržovaná velkými finančními obětmi města, otevřela 4. března 1860 nedělní řemeslnickou školu, do níž zvala všechny řemeslníky, kteří si uvědomili význam nového živnostenského řádu. Učitelé školy vydali k veřejnosti provolání, v němž zvláště řemeslníky upozorňovali, že řemeslo se stane skutečným průmyslem a že v něm obstojí jen ten, kdo svou práci promyslí a kdo pozná pokroky času. Kdo "z pohodlnosti nebude všimati si pokroku", v konkurenci nevydrží.³⁾ Zemědělcům svou pomoc nabídl pak hospodářský spolek, obnovený roku 1862. Za svůj úkol si vytkl probudit rolníky, aby "s duchem času ku předu kráčeli a hospodářství své zlepšiti hleděli".⁴⁾ Hospodářský spolek z počátku úzce spolupracoval s krajským hospodářským spolkem, spolu vyvíjely snahu "k zlepšení půdy a ušlechtnění dobytka, k zvýšení užítku z nich a vůbec k zvelebení rolnického stavu".⁵⁾ Zájem výboru hospodářského spolku se však soustředil pouze na nejbohatší zemědělce, "malostatkáře", kteří se počali vydělovat z venkovského obyvatelstva.

Pro rozvoj podnikání v městě a okolí však asi největší význam mělo rozhodnutí městské rady z 22. dubna 1862, jímž byla "k účelu zvelebení a zesílení stavu živnostenského v cestě podporování zdejších průmyslníků a obchodníků peněžními půjčkami, pak i k podniknutí občanské šetrnosti a spořivosti" založena občanská záložna.⁶⁾ Svou činnost zahájila pobočka

roku 1863 a stala se horlivou podporovatelkou pardubického školství a všech kulturních snah města, v naposlední řadě i přičiněním svého dlouholetého předsedy JUDr. Jana Žáka.

Souběžně s oživením hospodářské osvěty objevuje se ve městě i snaha po rozvoji kulturního, po roce 1860 již vyhradně českého života. Po vzoru pražského Hlaholu vznikl v Pardubicích roku 1861 mužský zpěvácký spolek, nazvaný roku 1862 "Pernštýn". Spolek si vytkl za cíl upevňovat národní povědomí zpěvem. Pro svá první vystoupení si s oblibou volil okolí zřícenin hradu na Kunětické hoře, jež pardubická veřejnost chápala jako symbol někdejší české slávy. Zde Pernštýn koncertoval již v červnu 1861, jakož za účasti 27 pěveckých spolků s 531 účinkujícími i v červnu roku 1862. Tato slavnost, již se zúčastnilo na patnáct tisíc posluchačů, nemalo přispěla "k utužení vřelého citu národního a probuzení blahého povznášejícího vědomí a pokroku národní naší vzdělanosti".⁷⁾ Pernštýn však vydatně účinkoval též na vzdělávacích a společenských večerech v měšťanské besedě, která koncem roku 1862 převzala majetek někdejšího spolku Pardubické besedy, zvolila nový výbor a 12. března téhož roku zahájila činnost, přičemž vycházela ze stanov z roku 1855, pouze jednacím jazykem byla prohlášena jediné čeština.⁸⁾

Obnovení činnosti měšťanské besedy bylo v Pardubicích vlasteneckou společností vřele přivítáno, studenti pardubické reálné školy v pamětním listě vyslovili radost z práce besedy "čelící ku probuzení milovaného rodiště ze záhubného duchamorného spánku, v jakém po 12 dlouhých let bylo pohříženo".⁹⁾ A občanská beseda, spolek, který měl být "všem třídám občanstva přístupný", stala se opravdu vhodným místem nejen "pro vzdělání ducha" všech prvních 210 členů, ale i střediskem, v němž se třibily politické názory měšťanů, odkud vycházely podněty k politickým a společenským akcím a kde se scházely všechny významné návštěvy Pardubic. Mezi členy měšťanské besedy lze najít jména všech představitelů pardubického veřejného, kulturního a hospodářského života. Stranou samozřejmě zůstávali méně dobře sociálně situovaní obchodníci a řemeslníci. Ti si proto založili roku 1864 živnostenský čtenářský spolek, jímž sledovali posilování národního uvědomění členstva a zvyšování vzdělanosti. V tomto svém snažení našli nemalé porozumění především u profesorů pardubické městské reálné školy, zvláště Matěje Kováře a Jana Gebauera, který ve spolku doučoval českému pravopisu. Nemalý podíl na povznesení kulturní úrovně města lze přiznat též spolku divadel-

ních ochotníků, který měl 26 členů a který jen v průběhu roku 1864 připravil 10 představení.

V čele všeho kulturního snažení Pardubic stála městská reprezentace, představovaná starostou Václavem Bubeníkem, poslancem JUDr. Janem Žákem a Jiljí Vratislavem Jahnem, a vydatný "spojenec našeho národního snažení", nižší reálná městská škola, která byla roku 1863 rozšířena o čtvrtou třídu a postupně se doplňovala na šestitřídní. Reálka se rychle stala "zárodkem budoucí vzdělanosti a zámožnosti, dvou hlavních pák nastávající doby".¹⁰⁾ Svými učitelskými silami přispěla k rychlému rozvoji národního uvědomění, hospodářského pokroku a všeho kulturního snažení. Profesori školy se aktivně podíleli na společenském životě Pardubic: pracovali ve všech městských spolcích, u jejichž počátků většinou sami stáli, účastnili se práce městského zastupitelstva a byli podněcovateli nových hospodářských podniků.

Reálná škola záhy proslula svou dobrou úrovní, pod vedením J.V.Jahna se však stala i skutečným centrem politického, kulturního a literárního života Pardubic a celého českého východu. Ředitel Jiljí Vratislav Jahn, byť do podvědomí české veřejnosti vstoupil jako básník, patřil ve své době k předním pedagogům-chemikům a své pardubické rodáky převyšoval i svým širokým kulturním a politickým přehledem. Jisté je též jeho zásluhou, že reálnou školu orientoval zvláště na přírodní vědy, na obory jako chemie a fyzika. Výchova mladé inteligence v tomto směru napomáhala rozvoji a skladbě pardubického průmyslu, v němž vedle průmyslu potravinářského a strojírenského se počal od konce osmdesátých let uplatňovat i průmysl chemický. Všechna tato průmyslová odvětví našla v Pardubicích dobře připravenou technickou inteligenci, prodchnutou duchem vlastenectví neúnavného a šlechtného J.V.Jahna.

Ředitel Jahn měl, podobně jako Dr.J.Žák, velmi úzký vztah k předním představitelům české politiky, zvláště k Dr.Fr.L.Riegrovi, s nimž se znal již od dob společného působení v Národních listech.¹¹⁾ Po svém ustavení ředitelem reálky roku 1864 - na škole se od roku 1862 vyučovalo pouze česky - snažil se obsazovat volná místa mladými absolventy pražské univerzity, kteří, i když v Pardubicích obvykle dlouho nepobyli, horlivě a účinně se podíleli na rozvoji společenského ruchu a velmi často pracovali i literárně.¹²⁾ Profesori školy Josef Smolík, Jan Gebauer a Josef Klika napomáhali roku 1865 obnovit činnost tělocvičné Jednoty Sokol, jejíž stanovy byly schváleny o rok dříve.¹³⁾ Roku 1865 stála řada profesorů, zvláště však

J.V.Jahn, u zrodu prvního dívčího pardubického pěveckého spolku "Ludmila", jenž vznikl z podnětu Augusty Opizové, dcery známého východočeského botanika, která dožívala svůj život v pardubickém zámku.

Městská rada si byla vědoma velkého významu střední školy ve městě. Poněvadž však reálná škola neměla samostatnou budovu, rozhodla se rada zadat oblíbenému staviteli Františku Schmoranzovi z Chrudimi vypracování plánů na reprezentativní školní budovu. Schmoranz předložil plány s takovou rychlostí, že již 19. června 1864 byl slavnostně položen kámen k budově. Okázalé slavnosti se zúčastnili představitelé krajských a okresních úřadů a čestní občané města Pardubic František Palacký a Fr.L.Rieger.¹⁴⁾ V říjnu 1865 byla budova hotova a započalo se s výukou ve všech třídách. Pardubice tak získaly středisko "vědeckého snažení o vzdělanost i hmotný blahobyt města."¹⁵⁾

Ke kulturně vzdělávacím spolkům a k reálné škole měla se v průběhu roku 1865 přiřadit i další vzdělávací a výchovná instituce - městské muzeum. Myšlenka na založení muzea, které by svými sbírkami přispívalo k rozvoji vzdělanosti a národního uvědomění a které by zároveň upevňovalo sebevědomí pardubického měšťanstva, vznikla zřejmě v okruhu poslance Žáka či ředitele Jahna, poněvadž oba dva dobře znali názory na poslání muzea - a to muzea průmyslového - vyslovené Františkem Palackým a Františkem Ladislavem Riegrem.¹⁶⁾ Příkladem však mohlo být i muzeum v Čáslavi, založené podle vzoru zemského muzea roku 1864, ostatně Dr. Žák byl v častém styku s propagátorem regionálního muzejnictví, zakladatelem čáslavského muzea a prvním předsedou "Včely čáslavské" poslancem JUDr. Janem Zikmundem. Návrh na založení muzea v Pardubicích se však neujal, i když ve městě v té době žilo již několik významných sběratelů přírodnin a kulturně-historických památek.¹⁷⁾ Starosta města Václav Bubeník dal sice k založení muzea "sepsané provolání vyvěsiti na černou tabuli na radnici", ale přes to, že tam viselo delší dobu, "nestalo se ničeho a věc ta přišla v zapomenutí".¹⁸⁾ Není divu. Pardubice v polovině šedesátých let byly stále přes rozvíjející se řemeslo a obchod "městem větším dílem rolnickým".¹⁹⁾ Zemědělstvím se ve městě roku 1857 zaměstnávalo 460 živitelů rodin, řemeslem a obchodem 777 obyvatel. Živnosti však byly většinou malé a nepřilíš výnosné, jak je patrné z toho, že roku 1864 bylo v Pardubicích 495 samostatných živnostníků, z nichž však pouze 129 platilo výdělkovou daň vyšší než 5 zl. 25 kr. Z tohoto počtu bylo např. 28 hostinských, 26 kupců, 9 obchodníků obilím, 4 mlynáři, 4 majitelé

cihelen a jen 10 řemeslníků. Daň 5 zl. 25 kr. platilo 18 živnostníků, z toho polovina řemeslníků, daň 4 zl. 20 kr. rovněž 18 živnostníků, 323 živnostníci, t.j. 65,2%, platili daň 3 zl. 25 kr. a 7 pouze 2 zl. 10 kr. Mezi největší živnosti se řadil parní mlýn Václava Morávka, muže politicky značně angažovaného, cihelna starosty Václava Bubeníka s 60-80 dělníky a městský a zámecký pivovar.²⁰⁾ Největším strojnickým podnikem ve městě byla parními stroji vybavená dílna státní dráhy na opravu lokomotiv a železničních vagonů, která zaměstnávala více než 30 dělníků. K ní přibyla roku 1860 továrna na impregnaci železničních sloupů, postavená poblíž nádraží francouzskou společností.

Sociální složení obyvatelstva Pardubic v polovině šedesátých let, zřejmě stále ještě dosti závislé na velké jezdecké posádce, nevytvářelo dostatečné příznivé předpoklady pro vznik muzea, instituce náročné na finanční náklady a intelektuální činnost. Živnostenské a rolnické obyvatelstvo bylo málo zámožné, aby mohlo svými prostředky muzeum vydržovat, vždyť nemělo dosti peněz ani na udržení divadelního spolku. Navíc pro muzeum nebyla dostatečně připravena půda, poněvadž česká poměrně nepočetná vrstva inteligence byla zainteresována na řadě dalších nezbytných úkolů, nedostávalo se jí však ani dosti zkušeností a sil, aby se postavila do čela organizačních prací spojených se založením ústavu, jenž by reprezentoval uchovávanými starožitnými předměty slavnou minulost a českost města, ale i jeho současné bohatství a politickou i kulturní vyspělost. Město samo na založení muzea nemělo rovněž pro napjatý finanční rozpočet dosti prostředků, zvláště když všechna péče obecního zastupitelstva směřovala k rychlému dostavění budovy reálné školy. Ostatně od roku 1865 městské radě přibývalo dosti starostí dalších, poněvadž Pardubice se stávaly zásobárnou rakouské armády před hrozící válkou s Pruskem.

Válka prusko-rakouská se dotkla Pardubic a Pardubicka dosti nešetrně. Generál Benedek se totiž připravoval na zadržení pruské armády v prostoru Praha - Josefov - Pardubice.²¹⁾ Proto od 18. do 23. června 1866 bylo urychleně vyučování na všech pardubických školách ukončeno a jednotlivé třídy byly měněny v nouzové lazarety a ubytovny.²²⁾ Od konce června opouštěly Pardubice zámožnější rodiny, počátkem července nakvap odjely i všechny úřady. Zůstala pouze městská rada, která bezpečně ukryla "obecní papíry", a však zanedlouho přestala pracovat rovněž, poněvadž po pruském vítězství mezi Sadovou a Hradcem Králové obsadili Prusové 5. července Pardubice, pruská

správa města potrvála až do 20. srpna 1866. Ve dnech 6. až 9. července pobýval v Pardubicích pruský král Vilém s celým svým štábem, korunním princem Bedřichem Vilémem a ministrem Bismarkem.²³⁾

Město jen s velikými nesnázemi plnilo vynucené zásobovací povinnosti, se značnými potížemi zaplatilo vysokou pokutu za spálený most přes Labe a rychle vybuďovalo most nový. Od poloviny července se stala situace velmi kritickou, brzy "dostoupila bída ve městě nejvyšší míry. Většina obchodů byla zavřená, řemeslo se nedělalo, obilí z pole nebylo možno pro nedostatek lidí ani koní domů sklízeti."²⁴⁾ Pruští vojáci o vlastní újmě vymáhali na obyvatelstvu rekvizice tak bezohledně, že velitelství 12. pěší divize vydalo v Pardubicích zákaz "rekvizice o své moci předsebrání"²⁵⁾ Hrabivost pruských vojáků však pokračovala dále tak intenzivně, že obecní zastupitelstvo si počátkem srpna stěžovalo, že "obec posud nesnesitelným ubytováním pruským vojskem obtížena jest a že ustavičné rekvizice se požadují, které obec již dodávati nemůže, poněvadž již vyčerpané jsou".²⁶⁾

Tyto poměry trvaly až do konce září, kdy pruská vojska definitivně opustila Pardubicko. Poválečnou situaci v kraji lapidárně charakterizoval kronikář J. Pleskot z nedalekých Opatovic n. L. slovy: "a bylo po válce a bylo po žních a byla nouze a byl hlad."²⁷⁾

Válka prusko-rakouská a obsazení Pardubic pruskými jednotkami pozastavily v Pardubicích rozvoj hospodářství, utlumily však i společenský ruch. Čtvrtroční pobyt Prusů ve městě stál obec na 387.822 zl.²⁸⁾ Z hospodářských potíží si muselo město pomoci samo, marně doufalo ve státní pokladnu a císaře Františka Josefa, jenž navštívil Pardubice 4. listopadu 1866 a přislíbil všestrannou pomoc. Stát uhradil městu pouze část válečných dluhů.²⁹⁾

Negativní vliv války a následné vyrovnání rakousko-uherské se projevil i v tom, že bouřlivě se rozvíjející kulturní život zmalátněl a řada spolků přestala pracovat. Avšak jisté oživení společenského dění přinesla koncem roku 1867 příprava voleb. Spolky se začaly opět politicky aktivizovat, současně ale mezi jejich členstvem probíhala rychlá třídní diferenciacce. Na majetkové členění měšťanstva reagovalo obecní zastupitelstvo usnesením z prosince 1867, podle něhož se za propůjčení měšťanského práva v první třídě voličské platilo 60 zl., ve druhé 40 zl. a ve třetí 20 zl.³⁰⁾ Měšťané požívající volebního práva obraceli stále více svou pozornost k záležitostem podnikatelským a pozvolna ztraceli zájem o další kulturní vývoj města. Vedle měšťanské besedy se tak do popředí dostával pouze hospodářský spolek,

který rozvíjel velmi aktivní činnost již před válkou. Už roku 1862 uvažovali ve spolku sdružení "malostatkáři" pardubického okresu na spolkovém jednání o tom, že se připojí k společnosti, která se zabývala myšlenkou "zřídít rolnickou továrnu na cukr z buráku u Hradce Králové u nádraží".³¹⁾ O rok později navrhovali zřízení akciové rolnické olejny v Pardubicích, avšak i tento projekt opustili po poznání, že "nyní více petrolea k osvětlení se používá"³²⁾

S novými podnikatelskými podněty přišel hospodářský spolek až roku 1867, kdy se zemědělci začali obávat toho, že "rolník v poddanství peněžníků upadne". Ve snaze eliminovat vliv finančního kapitálu rozhodli se zřídít "společnou továrnu, aby předešli hmotnému úpadku svého hospodářství a docílili většího výtěžku ze svých plodin". Avšak jejich rozhodnutí ani tentokrát nebylo šťastné, poněvadž se rozhodli zřídít prádelnu lnu pres to, že již roku 1864 při jednání o podobném podniku se konstatovalo, že lnu na Pardubicku se pěstuje málo a že se mu valně nedaří.³³⁾ V kraji se však v té době již hojně pěstovala cukrovka a "hospodář, který cukrovku pěstuje, spojuje rolnictví s průmyslem, z něhož plynou výhody velmi značné."³⁴⁾ Avšak myšlenka na založení rolnického cukrovaru v této době rovněž již napřipadala v úvahu, poněvadž od konce listopadu 1868 pracoval akciový cukrovar v nedaleké Přelouči a šlechtický cukrovar v Cholticích. Dne 1. února 1869 se pak sešla v Pardubicích "schůze kapitalistů", na niž bylo dohodnuto postavit u pardubického nádraží "cukrovarnu na akcie". Nadšení podnikatelů pro tento nový průmyslový podnik bylo tak velké, že ihned během porady bylo upsáno na 200.000 zl., při čemž samotná obec Pardubice akciové společnosti složila 20.000 zl.³⁵⁾ Současně město zamýšlelo postavit plynárnu pomocí belgického kapitálu.³⁶⁾

Pardubický cukrovar patřil k největším podnikům ve městě, v době kampaně zaměstnával na 450 dělníků. Zemědělci se dívali na akciové cukrovarny dosti nevražlivě a odsuzovali nízké ceny za cukrovku a vysoké výnosy podnikatelů.³⁷⁾ Při tom si však již všichni uvědomovali, že zemědělci byli v zakládání potravinářského průmyslu předstížení finančním kapitálem a že už nemají na Pardubicku žádné naděje samostatně zasáhnout do vývoje průmyslu. Několik předních členů hospodářského spolku se ovšem průmyslového podnikání zúčastnilo značným počtem akcií. A pro tyto podnikatele je příznačné, že převážná většina z nich již naprosto nezasahovala do kulturního života města, starala se pouze o své obchody a o politiku, o to, aby si udr-

žela pozice ve správě města a v okresním zastupitelstvu, které začalo na pardubickém okrese pracovat pod vedením okresního starosty Václava Bubeníka od 12. srpna 1865.³⁸⁾

Všechny továrny stavěné v době vrcholu průmyslové revoluce v Pardubicích na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století byly zakládány na okrajových západních částech města v blízkosti nádraží. V tomto prostoru stál cukrovar, nedaleko byla od roku 1867 stavěna "Továrna na čištění lihu", financovaná Hynkem Wertheimerem. Tento lihovar po přestavbě roku 1875 a po zavedení výroby octa patřil k největším podnikům tohoto druhu v celém rakousko-uherském mocnářství. Roku 1871 opět v blízkosti nádraží byl založen akciový pivovar, jenž již v dubnu 1872 pracoval.³⁹⁾

Vedle podniků potravinářského průmyslu rostl i průmysl strojírenský. Již roku 1866 založil Julius Hübner a Karel Opitz továrnu na francouzské kameny, první podnik toho druhu v Předlitavsku. Poněvadž továrna zdárně prosperovala, zvelebili jí oba podnikatelé roku 1872 stavbou nových provozoven a výrobní sortiment rozšířili na celá mlýnská zařízení. Podobnou továrnou byl i podnik Josefa Prokopa, pardubického sokolského činovníka, jenž z malého závodu na výrobu razítek budoval roku 1869 "První slévárnu železa, tvrdé litiny i kovů a strojnickou továrnu na výrobu mlýnů". Rovněž tento úspěšný podnik se záhy specializoval na výrobu válcových stolic na vysoké mletí.

Ve městě pracovala též řada menších továren a větších dílen, jako Pilnáckova parní mydlárna, parní pila Václava Morávka, mechanická dílna na opravu železničních parních strojů na nádraží, velký mlýn na Valše, za nádražím pak pece na pálení podolského vápence a celá řada dalších.

Rozvoj průmyslu ovlivnil blahodárně též pardubický obchod, "jenž i vývozem se obírá, jmenovitě vyváží se z Pardubic cukr, lih, pivo, šunka, obilí, jetelové semeno, železné stroje mlýnské, perletové zboží, hudební nástroje aj".⁴⁰⁾ Významné průmyslové a obchodní podniky drželi ve svých rukou podnikatelé, kteří se hlásili k politice národní strany, méně finančně zdatné podniky však od počátku sedmdesátých let přecházely do rukou mladochů, kteří se soustředili kolem pardubického tiskaře Františka Hoblíka, jenž od roku 1872 vlastnil ve městě důležitou tiskárnu ovlivňující politický, hospodářský a kulturní život Pardubicka. K mladočeskému směru se od konce sedmdesátých let počali přiklánět též nižší úředníci a učitelé obecních a měšťanských škol.

Průběh průmyslové revoluce se v Pardubicích projevil rychlým růstem města. Roku 1850 měly 4.721 obyvatel⁴¹⁾, roku 1860 již 6.312 obyvatel.⁴²⁾ K roku 1857 se však udávají dokonce 7.484 obyvatelé, do tohoto počtu jsou však započítáni i vojáci a obyvatelé dvou blízkých obcí.⁴³⁾ Roku 1869 žilo ve městě včetně vojska 8.197 osob.⁴⁴⁾ Nové čtvrtě se v Pardubicích počaly stavět od historického jádra směrem k tovární čtvrti, tedy k nádraží, t. j. směrem západním a jihozápadním a město tak dostávalo svůj obdélný charakter. Nové domy byly stavěny především pro zaměstnance a dělníky a nevynikaly ani výstavností, ani pohodlím a vlastně ani hygienou.

Dělnictvo pardubických továren se od poloviny šedesátých let stávalo silou, které se bohatnoucí buržoazie počala obávat, již však zároveň chtěla využít pro své cíle politické. Oba dva faktory vedly měšťanskou besedu k tomu, že se pokusila založit první dělnický spolek v Pardubicích. Péči o jeho založení přenesla na svůj odbor zvaný Obec Švihovská. Zde pak byl 22. března 1868 poprvé projednán návrh na založení "Spolku pro blahobyt dělníků".⁴⁵⁾ Organizátoři dělnického spolku se obrátili o pomoc k Dr. Chleborádovi⁴⁶⁾ a k "muzům vážnosti a důvěry mezi dělníky požívajícími".⁴⁷⁾ O pomoc byl požádán i Dr. Jan Žák, avšak ještě v listopadu 1868 nebyl spolek určený k "pěstování hmotného a duševního blahobytu dělnictva" založen, poněvadž místopředsedství nesohlasilo s některými články stanov.⁴⁸⁾ Příštího roku pak pokusy o založení spolku utuchly, zřejmě v návaznosti na likvidaci pražského Oulu.

Pokusy o založení pardubického dělnického spolku spadají do doby, kdy po rakousko-uherském vyrovnání prudce stoupla politická aktivita české buržoazie. Politický charakter měl samozřejmě i rozvoj domácí místní kultury již od počátku šedesátých let. Jedním z průvodních jevů politického vývoje byl vzrůst českého nacionalismu a pardubického patriotismu, který provází město od doby, kdy do čela veřejného života se postavil Dr. Jan Žák, člen sboru důvěrníků národní strany, jenž roku 1863 se připojil složením svého poslaneckého mandátu na říšské radě k pasivní opozici 11 českých poslanců.⁴⁹⁾ Tento jeho čin byl všemi pardubickými voliči chválen a vykládán jako významný vlastenecký počín. Národní citění ve městě však probouze-li i jednotlivci, například kupec Jan Lorenc, který se roku 1862 rozhodl upevňovat národní povědomí veřejným předčítáním vybraných pasáží z díla Františka Palackého. Lorenc v letáku vyzývajícím pardubickou veřejnost k bezplatné návštěvě svých vystoupení v reálné škole poukazuje na to, že

český národ má slavné dějiny a že tedy může každý "s hrdostí přiznávat se ku svému národu a před celým světem s chloubou volati: "Já jsem Čech!", neboť český národ první zaujal druhdy místo mezi ostatními."⁵⁰⁾ Pardubické okresní úřady se však s názory nadšeného pardubického vlastence a divadelního ochotníka Jana Lorence neztotožňovaly a produkci zakázaly. Ovšem v podobném vlasteneckém tónu se nesly i básně Jiljí Vratislava Jahna, v nichž velebil minulost "a její hrdé znaky."⁵¹⁾

Rolnické, řemeslnické a obchodnické Pardubice žily z někdejší slávy perněstejnského města a byly živěny zašlou slávou českého království. Připomínáním této slávy tlumočily svůj požadavek na státoprávní uspořádání Čech a začaly jej při různých vhodných příležitostech manifestačně uplatňovat. Vhodnou příležitost našly k tomu při příležitosti převozu českých korunovačních klenotů z Vídně do Prahy roku 1867. Pod vedením starosty města, okresního starosty a starosty pardubické jednoty Sokol Václava Bubeníka bylo připraveno slavnostní uvítání korunovačních klenotů na pardubickém nádraží, avšak okresní úřad slavnost zakázal. Připravená a provedená slavnost přivítání vlaku dostala úředním zákazem protivládní charakter. V předvečer příjezdu vlaku byly v okolí Pardubic a na Kunětické hoře páleny protestní ohně, ve městě se pořádaly kulturní akce se silným nacionalistickým zabarvením. V ranních hodinách 29. srpna vnikli pak rozhořčení manifestanti před příjezdem vlaku, oznamovaným slavnostním vyzváněním a střelbou z hmoždíků, do nádraží, kde bouřlivě provolávali slávu symbolům české státnosti. Z obavy před většími výtržnostmi vystoupili z vlaku místopředseda kníže Adolf Auersperg a Dr. František Ladislav Rieger a rozjitřené shromáždění uklidňovali.⁵²⁾ Po odjezdu vlaku se manifestace přenesla do města a nezabránily jí ani narychlo uspořádané bohoslužby. Vyzněla jednoznačné protivládně a proti okresnímu přednostovi Špulákovi, který zákaz oslav na nádraží vydal. Na pouliční výtržnosti odpověděl okresní přednosta nejdříve oběhnutím všem představeným obcí okresu, v němž vysvětloval důvody svého zákazu a vinu svaloval na jeho špatný výklad pardubickou městskou radou.⁵³⁾ Pak nařídil vyšetřování, na něž městská rada odpověděla tím, že jmenovala tříčlennou deputaci k císaři se žádostí, aby Špulák byl z Pardubic odvolán. Kladných výsledků však dosaženo nebylo, Špulák zůstal v Pardubicích až do září 1868, kdy byl přeložen do Plzně a členové městské rady a obecního zastupitelstva byli znovu voleni ve dnech 8., 10. a 12. října.⁵⁴⁾

Vlna národní nadšení neopadla ani v příštím roce. Pardubická buržoazie se okazale přihlásila k oslavám položení základního kamene k Národnímu divadlu, jak kulturními akcemi ve městě, tak i početnou výpravou do Prahy. Demonstrativně bylo též vzpomenu 70. výročí narození Františka Palackého. Nacionalistické nadšení však dosáhlo svého vrcholu koncem srpna, když čeští poslanci podali na zemském sněmu státoprávní deklaraci, kterou podepsal i Dr. Jan Žák. Zpráva o deklaraci se rychle rozšířila po celých Pardubicích, kde čin českých poslanců byl nadšeně schvalován. Městská rada a pardubický Sokol si pospíšily podpořit stanovisko poslanců souhlasnými telegramy.⁵⁵⁾ Ke všeobecné náladě se ve městě nepřidala pouze opatrnická měšťanská beseda, jejíž výbor, svolaný podle přání několika členů se 23. srpna nesešel. Příštího dne se pak výbor rozhodl telegram poslancům neposlat, poněvadž "podle stanov besedních nepřísluší besedě míchat se do záležitostí politických".⁵⁶⁾ Tímto rozhodnutím se beseda vyvarovala vyšetřování, jež bylo zavedeno proti městské radě a tělocvičné jednotě Sokol. Řízení proti městské radě bylo sice zastaveno, avšak pardubický Sokol měl být výrokem okresního soudu za své "přestoupení zákona spolkového osvědčením souhlasu s deklarací českých poslanců" rozpuštěn. Okresní soud v Pardubicích navíc odsoudil i 9 členů Sokola podepsaných na telegramu z 23. srpna k peněžité pokutě, kterou c. k. vrchní soud v Praze zvýšil u některých činnovníků až na trojnásobek, rozhodnutí o zrušení spolku však bylo zrušeno.⁵⁷⁾

Tresty udělené okresním a vrchním zemským soudem, jakož i přítomnost několika tajných agentů pražského c. k. policejního ředitelství v pardubických ulicích poněkud uklidnily bojovou náladu.⁵⁸⁾ Nemalou měrou k tomu přispěla též skutečnost, že novým místodržitelem se stal generál Koller, jenž byl v povědomí pardubické společnosti ještě ze čtyřicátých let, kdy sloužil jako rytmistr u zdejší jezdecké posádky a byl znám jako protičesky zaměřený, tvrdý a neústupný důstojník.

V nastalém ochlazení politického ovzduší pardubické okresní hejtmánství úspěšně bránilo účasti na táborech lidu, zabránit nedokázalo pouze účasti pardubického Sokola na táboře omladiny na Zvičíně, zmařilo však dvojí pokus o svolání veřejného shromáždění na památné Kunětické hoře. Důvodem k opakovanému zákazu tábora byl plánovaný program, "v jakém poměru jest státní právo království k ostatní říši" a "Je-li opozice v ústavním státě povolena".⁵⁹⁾ Nakonec však na opětovnou žádost představitelů okresu pardubic-

kého, královéhradeckého, přeloučského, chrudimského, nasavrckého a chlumeckého povolilo "svolati ke dni 29. srpna b. r. /1869- o 2. hodině odpolední na hoře Kunětické u Pardubic tábor lidu", na nějž byli pozváni všichni, kdo chtěli ukázat "své národní uvědomění, svou lásku k národu českoslovanskému a svatým právům vlasti".⁶⁰⁾

Tábora se zúčastnilo na třicet tisíc lidí. Shromáždění schválilo rezoluci žádající zakládání českých odborných a průmyslových škol, slevu výdělkové daně především u cukrovarů a lihovarů, zrušení zákonů omezujících živnostenskou svobodu, zadávání státních, zvláště vojenských dodávek domácím průmyslníkům "jen cestou svobodné konkurence", snížení příspěvků zemi koruny na společné záležitosti říše a zavedení daňových úlev pro záložny jako "ústavy dobročinné a nikoliv pouhý výdělek hledající".⁶¹⁾

Táborem lidu na Kunětické hoře vyvrcholila ve východních Čechách deklarantská nálada, i když jeho program a průběh tomu neodpovídal, poněvadž tlumočil zájmy pouze nejbohatší buržoazie. Pokud se objevily snahy útočit na politické poměry v říši, byly představiteli pardubického okresního hejtmánství, doprovázenými silnou četnickou asistencí, rázně umlčeny.⁶²⁾ Ostatně ani samotní svolavatelé tábora neměli na projevech podobného druhu zájem a pevně drželi program ve svých rukou.

S průběhem tábora ostře kontrastovala vzrušená nálada po celých východních Čechách před konáním tábora. Pardubice se na setkání lidu pod Kunětickou horou slavnostně připravovaly. Město bylo okazale vyzdobeno mimo jiné i řadou hesel vyzývajících k podpoře státoprávních požadavků české politiky. Stejnou náladu vyjadřovala též výzdoba nespočetných vozů, na nichž se sjeli účastníci tábora ze širokého okolí.

Kunětické shromáždění lidu bylo současníky pokládáno za zdařilé a mělo po celém kraji dlouholetou odezvu. Lze je pokládat za vyvrcholení deklarantské nálady a hospodářských i kulturních snah východočeské maloburžoazie a majetnického rolnictva a za počátek orientace těchto vrstev na záležitosti podnikatelské, jimž začaly dávat přednost před neúčinným bojem za uznání státoprávního postavení Čech v rámci Rakousko-Uherské říše.

Poznámky:

1) E. Prieslerová, Stručné dějiny Rakouska, Praha 1954, s. 434

2) Okresní archiv Pardubice (dále jen OA Pa), fond Rukopisy, kniha č. 27, Pamětní kniha města Pardubic, s. 610.

3) OA Pa, f. Hlavní škola, kn. č.3, Gedenkbuch der pardubitzer Hauptschule, s.46 a d. Tamtéž uveden i program výuky: učilo se v neděli a ve svátek, od roku 1864 i v pondělí večer, vždy po třech hodinách, a sice: české a německé řeči, domácímu hospodářství, přírodním vědám, kreslení, zeměpisu, dějepisu, počtům a měřictví. Nedělní škola měla první rok 45 žáků. Pamětní kniha města Pardubic, s. 631. Srv. i Pardubická průmyslová škola, in: Roční zpráva veřejné městské české vyšší školy reálné v Pardubicích pro rok 1864, Pardubice 1864, s. 22.

4) OA Pa, f. Hospodářský spolek, Kniha protokolů, Protokol o založení spolku sepsaný dne 22. května 1862.

5) OA Pa, Pamětní kniha města Pardubic, s. 616.

6) OA Pa, f. Archiv města Pardubic, kniha č.133, Protokol schůzí městské rady, zápis k 22. dubnu 1862, s. 42. Srv. i Pamětní kniha města Pardubic, s. 616.

7) OA Pa, Pamětní kniha města Pardubic, s. 619, viz i Národní listy z 29. července 1862. O prvním vystoupení roku 1861 na Kunětické hoře ve prospěch pohořelých v Nových Dvorech a na pardubické Vinici ve prospěch Zdeňky Havlíčkové viz OA Pa, f. Soudobé dokumenty, sig 1861/3 a 1861/4. Srv. i Josef Havlin, Pamětník zpěváckého spolku Pernštýn v Pardubicích 1861 - 1911, s. 10 ad.

8) OA Pa, f. Městská beseda, kn. č. 2, Kniha besedních protokolů; vedena je od září 1862. /4.9./. Městská beseda, ve stanovách nazývána i Občanská beseda, až do roku 1870 nevypracovala nové stanovy, v platnosti zůstaly utrakvistické z roku 1855. Teprve roku 1870 a 1872 byly vypracovány české, které v § 1 stanovily, že "Občanská beseda jest spolek od měšťanů pardubických zřízený, následujícími pravidly se řídící, ku vzdělání ducha a ku společenské zábavě ustanovený". O městské besedě viz Josef Weger, Dějiny městské besedy v Pardubicích od roku 1862 až do roku 1887, Pardubice 1888, dále Dr. Pavel Thein, Městská beseda, Zprávy Klubu přátel Pardubicka, r. 1971, č. 4.

9) Josef Weger, c.d.

10) OA Pa, fond Reálná škola, kniha č. 1, Památná kniha vyšší reálné školy v Pardubicích, nestr.

11) J.V.Jahn, František Ladislav Riegr, díl I, Praha 1890, s.76.

12) OA Pa, Pamětní kniha města Pardubice, s. 637: "Na počátku vývoje reálné školy v Pardubicích působily při ní skutečné síly na tu dobu velice vynikající, velká většina z nich zaměstnávala se spisovatelstvím vědeckým...". Viz i Památní knihu vyšší reálné školy v Pardubicích, zápis ke školnímu roku 1867-68.

13) Památník tělocvičné jednoty Sokol Pardubice I, Pardubice 1931, s.17 a 82.

14) Čestné občanství Fr. Palackému a Fr. Riegrovi bylo navrženo a schváleno při prvním zasedání městské rady dne 10. dubna 1861 za zásluhy o "poznamenání a zvelebení jazyka českého a národnosti české, jakž i za rozšiřování vědecké vzdělanosti v národě". OA Pa, Kniha protokolů městské rady, s.1, Pamětní kniha města Pardubic, s. 610.

15) OA Pa, Pamětní kniha města Pardubic, s. 633.

16) Rieger se již roku 1846 vyjádřil, že zemské muzeum bude "pro vzdělání národa a zvelebení národnosti mnoho působiti". J. Heidler, Příspěvky k listáři Dr. Frant. Lad. Riegra, díl I., Praha 1924, s. 19.

17) Vzácnou ornitologickou sbírku ptactva, které žilo na rybnících kolem Pardubic, v té době již převážně zrušených, měl "magistr chirurgie a ranlékař" František Hromádka, ornitolog-sběratel, Časopis Národního muzea, 1960, č. 2, s. 207 ad. Numismatickou sbírku rozvíjel profesor Smolík, o-

kresní tajemník Filip Šedivý a nájemce restaurace na nádraží Max Donebauer. Viz F. Šebek, Počátky numismatického zájmu v Pardubicích (1855 - 1890). Numismatické listy, r.XXVII (1972), č.3, s. 77 - 82.

18) OA Pa, Pamětní kniha města Pardubic, s. 645. Dále První zpráva městského muzea v Pardubicích, Pardubice 1882, s. III, J.Nechvíle, Pardubice, bývalé c.k. komorní město a sídlo panství soujmeného, Pardubice 1894, s. 291. J.Sakař, Dějiny Pardubic nad Labem, I, část 2, Pardubice 1920-1922, s. 239, F.V. /František Velinský/, 25 let muzejního spolku v Pardubicích, Československé letopisy muzejní, r. II, Čáslav 1905, s. 82.

19) Archiv Východočeského muzea v Pardubicích /dále jen A VČM Pa sign. S1. IX/403-4, dopis pardubického rodáka prof. Josefa Mrňáka z 30. prosince 1905 neznámému adresátovi.

20) J.Klika, Královské komorní město Pardubice, Roční zpráva veřejné městské české vyšší školy reálné v Pardubicích pro rok 1865, r. II, Pardubice 1865, s. 12 ad.

21) J.Sakař, c.d., s. 228.

22) OA Pa, Pamětní kniha vyšší reálné školy v Pardubicích, nestr., Gedenkbuch, s. 39, J. V. Jahn, Děje školní v r.1865-6 a 1866-7, Roční zpráva veřejné městské vyšší české školy reálné v Pardubicích pro rok 1866 až 1867, Pardubice 1867, s. 20.

23) Král Vilém byl ubytován v domě Josefa barona Krause, bratra pozdějšího českého místodržitele Artura Krause.

24) OA Pa, Pamětní kniha města Pardubic, s. 664.

25) A KM Pa, sign. T 4.

26) OA Pa, Kniha protokolů městské rady, s. 200.

27) Pamětní kniha Opatovic n.L., MNV Opatovice n. L., s. 133.

28) OA Pa, Archiv města, kniha č. 134, Protokol radní z r.1866, nes.

29) J.Sakař, c.d., s. 234 ad.

30) OA Pa, Pamětní kniha města Pardubic, s. 676.

31) OA Pa, fond Hospodářský spolek, karton č. 1.

32) Tamtéž. Zpráva o činnosti hospodářského odboru okresu pardubického v roce 1862 a 1863, předneseno na valné hromadě dne 28. března 1864.

33) Tamtéž. Protokol jednání valné hromady konané dne 1. září 1867. Z protokolu přejaty i předcházející citáty.

34) Tamtéž. Protokol valné hromady konané dne 20. června 1869.

35) Koruna, roč. 1869, č. 93 z 2. února 1869.

36) Tamtéž.

37) OA Pa, Hospodářský spolek, Protokol valné hromady z 20. června 1869.

38) J. Podolák, Čtyřicetiletá činnost okresního zastupitelstva pardubického 1865 - 1904, Pardubice 1904, s. 9.

39) Akciový kapitál činil 157.200 zl. a 5.840 zl. priorit, viz K.Adámek, Z naší doby, I, Velké Meziříčí 1886, s.63, pozn. 2. Podnikatelé počítali s úpsáním akcií ve výši 160.000 až 200.000 zl., o tom výzva "Spoluobčané! Heslem naší doby jest: Ku předu pokrokem!" z 1. ledna 1871. OA Pa, Soudobé dokumenty, 1871/4.

40) OA Pa, Pamětní kniha města Pardubic, s.669.

41) Tamtéž, s. 675, viz i K.Adámek, c.d., s. 22, jenž udává, že roku 1850 bylo v Pardubicích 5.225 obyvatel, Dr. J. V. Prášek v recenzi Sakařových Dějin Pardubic nad Labem, Časopis pro dějiny venkova, r.XI, (1924), s. 130, uvádí, že roku 1851 žili v Pardubicích 5.052 obyvatel.

42) Stráž na východě, roč. II, č. 6 z 15. března 1879. Dr. J. V. Prášek, c.d., s. 130, udává počet 6.313 obyvatel již k roku 1857.

43) J.Klika, c.d., s. 10. Tento údaj přebírá i F. K. Potěšil, Pardubice, rukpís v A VČM Pa, sign. R 5, nestr. Klika na str. 12 uvádí, že v samot-

ných Pardubicích žilo 5.615 obyvatel, a sice 3.234 žen a dětí do 14 let, 223 muži nad 14 let bez zaměstnání, 561 voják, učitel, duchovní, muži zdravotního personálu a majetníci domů, 360 sluhů a služek, 460 zemědělců a 777 řemeslníků a obchodníků.

44) Pernštýn, roč. II, č.5 z 29. ledna 1881, Stráž na východě, roč. IV, č. 3 z 5. února 1881, Dr. J. V. Prášek, c.d., s. 130.

45) OA Pa, Městská beseda, kn. č. 3, Kniha protokolů obce Švihovské, zápis schůze 22. března 1868.

46) Tamtéž, zápis schůze konané dne 3. dubna 1868.

47) Tamtéž, zápis schůze konané dne 8. dubna 1868.

48) Zprávu přinesl pod titulkem "Oul Pardubický" chrudimský tisk Koruna, č. 11 z 11. listopadu 1868.

49) J.V. Jahn, c.d. s.170.

50) OA Pa, Soudobé dokumenty, sign. 1862/5.

51) J.V. Jahn, Růženeč, Praha 1863, s.75.

52) J.Sakař, c.d., s.237.

53) Oběžník z 3.září 1867 v A VČM Pa, sign.15/24.

54) Do městského zastupitelstva volilo již 30 členů, a sice: v III. sboru zasedali 2 mlynáři, řezník, hodinář, hostinský, pekař, měšťan, truhlář, krejčí, koželuh, ve II. sboru 4 měšťané, sedlák, pekař, kupec, advokát, lékař, profesor realky, v I. sboru 3 měšťané, 2 mlynáři, kupec, děkan, ředitel realky, poštmaistr a vrchní správce bývalého pardubického panství na odpočinku. Oba poslední byli šlechtici a významní podnikatelé. OA Pa, Památná kniha vyšší reálné školy, nestr.

55) Telegram zasláný Sokolem zněl: "Nazdar statečnému počínání poslanců našich. Tužme se v zápalu i k delšímu boji pro nehynoucí práva koruny svatováclavské. Nazdar! V Pardubicích dne 23.srpna 1869. V.Bubeník, starosta, Karel Černík, náměstek, Adolf Schlögl, jednatel, M.Hamatr, J.Kramář, Jan Marhold, Jan Řemeslo, Jos. Prokop." OA Pa, fond Sokol, kn.č.1, Protokol zasedání dne 23. srpna 1868, s.68, Josef Sakař, c.d., s.241, mylně udává, že telegram byl zaslán 25.srpna, v pozn. 1 cituje telegram neúplně.

65) OA Pa, f. Městská beseda, Kniha besedních protokolů, zápis schůze výboru dne 24.srpna 1868.

57) Koruna, č.5 z 5. listopadu 1868, předcházející citát tamtéž, č.42 z 12. listopadu 1868.

58) Zprávu o příchodu "tajné armády" do Pardubic přinesla Koruna, č.28 z 28. listopadu 1868.

59) J.Sakař, c.d., s.241.

60) Oba citáty z povolání "Občané, rodáci", A VČM Pa, sign. T 1646. Povolání se výslovně dovolává povolení c.k. okresního hejtmanství v Pardubicích. Národní listy z 24. srpna 1869 uveřejňují povolovací výměr, oznámení o konání tábora je uveřejněno 10. srpna v témž listě. Josef Sakař, c.d., s.241, chybně uvádí, že svolavatelé tábora nezbáli rozkazu okresního hejtmanství v Pardubicích. To zakázalo tábory ohlašované dříve, poněvadž mu nevyhovoval jejich politický program, viz Národní listy ze 14. července, z 20.a 26. července a 7.srpna.

61) "Resoluce lidu českého shromážděného dne 29.srpna 1869 na úpatí zřícenin hradu Kunětického" v A VČM Pa, č.21382, odsud převzaty oba citáty.

62) J.Sakař, c.d., s.242 uvádí, že bylo odňato slovo rolníkovy z Dražkovice J.Jirkovi, který chtěl vystoupit s úvahou o poměru království českého k Uhrám. Národní listy přinesly o táboru na Kunětické hoře rozsáhlý referát již 30.srpna.

Vlastimil ZIKMUNDA

ZUSAMMENFASSUNG

Seit Anfang der 60-er Jahre begann die Stadt Pardubice allmählich reicher zu werden. Es war u. a. durch eine günstige Lage an der im Jahre 1845 eröffneten Eisenbahnstrecke Olomouc - Praha, durch die Einführung der freien Konkurrenz, durch die Aufhebung der alten Gewerbeordnung und durch die Versprechung der bürgerlichen Freiheit im Oktober-Patent 1860 bedingt. Die Bürger konnten also zum erstenmal die Mitglieder der Gemeindevertretung wählen, aber auch ihren Abgeordneten im Landtag. Zum Abgeordneten wurde der Stadtrechtsanwalt JUDr. Jan Žák, der gemeinsam mit dem Stadtrat Václav Bubeník und dem späteren Direktor der städtischen Realschule Jilji Vratislav Jahn seit der Zeit an der Spitze aller Emanzipationstendenzen in der Stadt standen.

Die städtische Realschule, die im Jahre 1863 allmählich zur ersten mittelschulischen Bildungsstätte in der Stadt wurde, stand ebenfalls im Vordergrund der wirtschaftlichen und kulturellen Bedürfnisse der Stadt. Schon im Jahre 1860 führten die Professoren an der Schule einen ergänzenden Sonntagsunterricht besonders für Handwerker ein, sie beteiligten sich aber auch an der Gründung einer ganzen Reihe von kulturellen und volksbildenden Vereinen. Es waren z. B. der Gesangverein "Perštýn" (1862), ein Theaterverein, der Frauengesangverein "Ludmila" (1865), Turnverein "Sokol" (1865), ein bürgerliches Gesellschaftshaus (1862), 1862 erneuerten die Landwirten von Pardubice und Umgebung ihren wirtschaftlichen Verein, der neue Methoden der Bodenbewirtschaftung und der Viehzucht propagierte. Von großer Bedeutung für neue Unternehmer war die Gründung der bürgerlichen Vorschufkasse im Jahre 1863. In der Stadt überwogen Gewerbe und Kleinlandwirtschaft, bis in die Hälfte der 60-er Jahre blieb die Stadt ohne wichtigere Industrie. Im Gewerbe und Handel waren 777 Einwohner in der Hälfte der 60-er Jahre tätig, in der Landwirtschaft 460 Familienernährer.

Die Industrie entwickelte sich erst nach dem preußisch - österreichischen Krieg im Jahre 1866. Pardubice wurde nach der verlorenen Schlacht bei Hradec Králové am 5. Juli von preußischen Regimenten besetzt, am 6. - 9. Juli wurde es zum Sitz des Generalstabs mit dem preußischen König Wilhelm an der Spitze. Die preußische Verwaltung der Stadt dauerte bis zum 20. August. Die Stadtkasse sowie die Einwohner erlitten während der Zeit ziemlich großen Schaden an verschiedenen Requisitionen, den der Kaiser bei seinem Novemberbesuch in Pardubice zu ersetzen versprach, aber die Einwohner haben vergebens gewartet.

Der Krieg hat die erfolgreiche kulturelle und politische Entwicklung unterbrochen und bremste auch die wirtschaftliche Entwicklung. Eine Belebung des politischen Lebens kam allerdings schon im Jahre 1867, wo die böhmischen Krönungskleinodien durch den Bahnhof Pardubice aus Wien transportiert wurden, die die Einwohner der Stadt trotz eines strengen Verbotes als Symbol der tschechischen Staatlichkeit begeistert begrüßten. Eine ähnliche Begeisterung erlebte ein Jahr später Dr. Žák, der gemeinsam mit den tschechischen Abgeordneten die staatsrechtliche Deklaration unterzeichnete. Wegen bejahender Telegramme wurden viele Pardubicer Antragsteller von den Behörden bestraft.

Eine aufgeregte politische Lage in der Stadt dauerte bis zum Jahre 1869 an, wo die Behörden das Stattfinden einer Volksversammlung auf dem Berg "Kunětická hora" nach mehreren Mißerfolgen genehmigten. Die Verhandlungen haben sich jedoch vorwiegend auf eine Kundgebung der wirtschaftlichen Anforderungen eingeschränkt.

In der Stadt, wo zum Jahre 1869 einschließlich der Armee 8197 Personen lebten, begann seit der zweiten Hälfte der 60-er Jahre sich die Industrie zu entwickeln. 1866 war die Fabrik Hübner und Opitz auf Mühleneinrichtungen schon in Betrieb, 1867 die Spiritusbrennerei H. Werrthleimers, 1869 baute Josef Prokop seine Kleinfabrik für Stempelproduktion auf einen Maschinenbaubetrieb für die Produktion von Mühlenmaschinen um, 1869 entstand dann die Pardubicer Zuckerfabrik. Diese Industrierwerke wurden in der Nähe vom Bahnhof gebaut und haben gewissermaßen auch die spätere Entwicklung der Stadt mitbeeinflusst.

(pozn.red: tato studie vznikla pro nerealizovaný sborník "Pardubicko 1" v roce 1984)